

Bild och form på järnåldern

Järnåldersmänniskorna i Norden upp-skattade vackra och intrikata mönster och bilder. Längtan efter skönhet tog sig uttryck i linjespel och ornering av bruks-föremål, i många fall som högt utvecklat konsthantverk. Det mesta av det har gått förlorat då det var gjort i förgängliga material men en del finns fortfarande kvar att beskåda och beundra än idag.

Järnålderns konst

Järnålderns konst kan i stort sett sägas vara liktydig med dess ornamentik. En del skulptural konst förekom, framförallt i form av gudastatyer, men också som prydnader på bruksföremål såsom slädar, vagnar, möbler, skepp, verktygshandtag och smycken. Huvudsakligen utvecklade nordborna under järnåldern ett stort antal av olika ornamentala stilar som prydde i princip alla föremål, såväl vardagsvara som lyxprodukter. Under de senaste hundra åren har en omfattande litteratur uppkommit för att definiera stilarna och bestämma deras ålder och ursprung. Det finns många svårigheter med detta arbete eftersom olika forskare kan betrakta ett och samma föremål som företrädare för olika stilar, medan andra slår ihop ett par namngivna stilar och menar att de är av samma slag.

Drakar och rankor

I samband med det romerska rikets sammanbrott på 400-talet förde hemvändande skandinaviska stammar med sig en ornamentik som blandade realistiska djurbilder med abstrakt karvsnittsornamentik. Till en början var influenserna från de kontinentala germanska stammarna påtaglig men så småningom kom den skandinaviska ornamentiken att allt mer särskilja sig och utvecklas. Under de följande århundradena förändrades den från början tämligen realistiska ornamentiken till en allt mer avancerad och abstrakt konstform. Denna nådde omkring år 800 en nivå som såväl tekniskt och estetiskt saknade motstycke i det samtida Europa. Utvecklingen fortsatte, och under vikingatiden influerades ornamentiken dels västerifrån, från de brittiska öarna av mer realistiska djurbilder. Från öster och söder, från de ungerska, bysantinska och arabiska områdena, kom influenser med en mer vegetabil mönstervärld. Dessa element infogades i den inhemska ornamentiken och utvecklades bland annat till de stilar man kan se på de norska stavkyrkorna och på de vikingatida runstenarna. I och med kristendomens införande upphörde denna konsttradition i

större utsträckning och de nordiska länderna inför-livades i den europeiska kristna konsten.

Runstenar

I Sverige finns mer än 2500 vikingatida runstenar, varav ca 1300 finns i Uppland och ca 400 i Södermanland. I Västmanlands län finns idag 32 runstenar, de flesta av dem i länets östra del. Runstenar restes som minnesmonument över en eller flera personer. Samtliga av länets runstenar tillkom under slutet av vikingatiden, under den så kallade missionstiden, då kristendomen började vinna mark i mälardalen. Detta syns ofta i stenarnas ornamentik där bland annat kristna kors är mycket vanliga. I övrigt domineras stenarna av drakslingor i så kallad runstensstil med runinskrifter. Ibland förekommer även andra bildframställningar såsom skepp eller människofigurer.

När man ser på en runsten idag så kan det ofta vara svårt att se hur mönstret ser ut och även om man har målat i ristningarna så ger de en falsk bild av hur stenarna ursprungligen såg ut. På några få stenar har man nämligen funnit ännu bevarade rester av ursprunglig färg. Starkt gula, röda, svarta och vita färger verkar att ha varit de vanligaste färgerna. Möjligen har alla runstenar ursprungligen varit bjärt bemålade och deras mönster syns tydligt även på avstånd.

Bildstenar

På framförallt Gotland restes mellan ca 400-1100 e.Kr., lösa stenhällar, ofta dekorerade med omfattande bildframställningar. Troligen är även bildstenarna, liksom runstenarna, framställda som minnesmonument. Ornamenten är i början mest rundlar med virvel-mönster och spiraler men också med inslag av båtar samt människo- och djurfigurer. Samtliga ornament är uthuggna i stenen men har också varit bemålade, huvudsakligen i rött, vitt och svart. Efterhand förändrades stenarnas utseende och bilddekor och under vikingatiden uppvisar de i sina inhuggna ornament en rik bildvärld: skepp med rutade segel och figurscener i olika fält. Som kantbård finns ofta en bandfläta av växlande utformning. En vanlig figurscen är en ryttare som välkomnas av en kvinna med dryckeshorn. Det man ser är en bildvärld ur myter och sagor. De yngre stenarna av denna grupp har i ett övre fält ett stiliserat kors och dessutom drakslingor i runstensstil. Andra monument med liknande bilder kan ha kistliknande form. Troligen har dessa bildstenar

stått som monument på gravfält men också vid vägar och broar. Inte sällan påträffas de i par.

Konst i förgängligt material

Huvuddelen av det bild- och konstmaterial som har överlevt från järnåldern fram till våra dagar är utfört i ganska tidsbeständiga material. Antingen rör det sig om sten, såsom runstenar och bildstenar, eller metall och ben, framförallt i form av smycken. Majoriteten av dåtidens bildkonst utfördes troligen dock i material som inte har överlevt tidens tand. Material som trä, textil och läder bevaras mycket dåligt i marken och bryts snabbt ner om inte förutsättningarna är de rätta. Färger är också känsliga för nedbrytning och det finns därför mycket knapphändig information om hur färggranna människornas omgivning var på den tiden. I vissa enstaka fall kan man dock få en unik inblick i hur detta kan ha sett ut.

I Norge har man bland annat funnit flera välbevarade båtgravningar från vikingatid, varav det mest berömda troligen är det så kallade Osebergsskeppet. Detta är ett vikingatida praktskepp i vilket två kvinnor hade blivit begravda och sedan blivit täckt med en stor gravhög. Med i graven följde även mängder med vardagsföremål och utsökta konstföremål av både inhemsk bakgrund och importerat gods. Stora delar av det ursprungliga organiska materialet hade bevarats. Såväl skepp, som slädar, tråg, åror, tält och mängder med andra föremål var prydda med intrikata och mer eller mindre väl utförda träsniderier. Även praktfulla textilier finns bevarade, bland annat flera tapeter eller bonader med figurframställningar av människor, djur och föremål i olika situationer. Vissa föremål var även vackert bemålade med intrikata mönster och figurscener.

Arbetstips

- Studera och inspireras av järnålderns ornamentik.
- Arbeta med järnålderns traditionella mönster i annorlunda material och form.
- Arbeta med tryck på tyg, målningar och teckningar eller kanske graffiti.
- Använd järnålderns stilideal men arbeta med vår tids omgivning, händelser och föremål i bildskapandet.

Att läsa vidare

Det finns gott om böcker som tar upp framförallt vikingatidens djuornamentik, men det finns även en del om den övriga järnålderns konst i Norden. I boken *Nordisk form: Djuornamentik i Norden* av Lennart Karlsson finns en mycket bra, lättförståelig och gedigen genomgång av de olika konststilarna under järnåldern i Norden. En annan man som har skrivit en hel del om förhistorisk konst är Holger Arbman, framförallt boken *Bildkonsten i Norden del I* är en bra bok.

Kulturmiljöer i länet

I Västmanland har man funnit flera välbevarade järnåldersgravar, bland annat i Norså utanför Köping och i Tuna i Badelunda utanför Västerås. Framförallt från Tunagravarna finns fint utfört konsthantverk i form av vackert prydda träföremål och smycken, vilka finns att beskåda i Västmanlands läns museums samlingar. I närheten av Tuna i Badelunda ligger Anunds-hög. Där, bredvid ett stort gravfält med bland annat Sveriges största gravhög, står en vikingatida runsten med en mycket ovanlig ornamentik. I Västmanland finns dessutom ytterligare ett trettiotal runstenar som är väl värda ett besök om man vill studera den sena järnålderns mönsterformer.

Ifrån Kungsåra kyrka i Västmanland kommer en av vårt lands äldsta bevarade möbler, den så kallade Kungsårabänken. Det är en praktfullt utformad bänk med omfattande träsniderier i runstensstil och den brukar dateras till 1000- eller 1100-talet, dvs. i övergången mellan järnålder till medeltid. En kopia av den står nu i kyrkan medan originalet finns i Staten Historiska Museum. Den representerar en av de sista resterna av järnålderns praktfulla konststilar.

